

πόρφυρας

175 - 176

Γιάννης Δάλλας: μια επιστροφή

Ερατοσθένης Γ. Καψωμένος - Αλέξ. Σ. Ζήρας - Ερωτόκριτος Μωραΐτης
και δύο ανέκδοτα κείμενα του Γιάννη Δάλλα

Άγγελος Τερζάκης: προσανατολισμός στον αιώνα

Αναστασία Τσαπανίδου - Βέρα Κονιδάρη - Δημοσθένης Δαββέτας
Γεράσιμος Ρομποτής - Νικολέτα Βλάχου - Νίκος Κοσκινάς
Μαντώ Μαλάμου - Έφη Κατσουρού - Κατερίνα Δ. Σχοινά
Νίκη Μίγγα - Δέσποινα Πούλου - Γιώργος Κεντρωτής
Νικολαΐς Πέννα - Κωνσταντίνος Λιντοβόης

Γιώργος Αράγης - Κωνσταντίνος Γ. Μπέλτσιος - Διονύσης Σέρρας
Διονύσης Φλεμοτόμος - Roland Giguère - Σωτήρης Λιόντος
Κωνσταντία Κατσαρή - Δήμος Α. Καρατζόγλου

ΠΟΙΗΜΑΤΑ ΧΩΡΙΣ «ΕΓΩ» ΚΑΙ ΠΟΙΗΜΑΤΑ ΜΕ «ΕΓΩ»

Α

Αὐτό πού θέλω νά πῶ εἶναι πῶς ἔχουμε ποιήματα στά ὁποῖα δέν προβάλλει τό ποιητικό ὑποκείμενο. Ποιήματα πού τό ὑποκείμενο δέν ἀφήνει νά βγαίνει μέσα ἀπό τό ποίημα ἡ δική του ἐγωκεντρική βούληση. Σ' αὐτή τήν περίπτωση τό κείμενο ἔχει χαρακτήρα κατεξοχήν «πληροφοριακό», μάς λέει περί τίνος πρόκειται, ἀναφερόμενο σέ γεγονότα, σέ καταστάσεις, σέ αἰσθήματα... Μᾶς δίνει τά στοιχεῖα, πού χρειάζεται ὁ ἀναγνώστης γιά νά φτάσει, μέσα ἀπό τίς λέξεις, τίς φράσεις καί τίς στροφές, νά ἐπικοινωνήσει μέ τό κείμενο πού ἔχει μπροστά του. Ἐδῶ ὁ ποιητής ἀποτραβιέται στή σκιά κι ἀφήνει στή σκηνή μοναχά τό ἀποτέλεσμα τῆς δουλειᾶς του. Φαίνεται πῶς ἡ ποίηση, ἂν τήν προσωποποιήσουμε, δέν ἐνδιαφέρεται γιά τόν ποιητή, ἀλλά γι' αὐτό καθαυτό τό ἔργο του. Τό ἔργο του δηλαδή χωρίς τίς ὁποιοσδήποτε ἐξωποιητικές ἢ παραιοιτικές παρουσίες. Οὔτε κἄν κι αὐτή τήν παρουσία τοῦ ποιητή. Καί, θά 'λεγα, πῶς σ' αὐτή τήν ἀξίωση ἡ ποίηση εἶναι ἀσυμβίβαστη. Ἀπό τήν ἀποψη αὐτή ὁ ποιητής χρεώνεται μ' ἓνα ἀσκητικό δέον, πού θά πεί ὅτι χρεώνεται νά ὑπηρετεῖ τήν τέχνη του μέ πλήρη ἀνιδιοτέλεια. Γιατί, ἀλήθεια, τό νά εἶναι κανεῖς φιλάρεσκος ἢ ἐγωκεντρικός, ἐνῶ εἶναι ἀνθρώπινο, μάλλον δέν εἶναι ποιητικά δεκτό. Ἄν θέλουμε τώρα νά δοῦμε τί προ-ὑποθέτει αὐτή ἡ ἀσκητική χρέωση τοῦ ποιητή, παρατηροῦμε πῶς δέν εἶναι κάτι τόσο ἀπλό. Διότι, γιά νά ἀπαρνηθεῖ κανεῖς τίς κοσμικές του τάσεις, τή φιλαυτία του, τήν ἐπιδεικτική του ἔφεση, τήν ἐγωπάθειά του, χρειάζεται νά ἔχει ξεπεράσει ἀπό πολλές πλευρές τόν ἑαυτό του. Νά ἔχει ἀρθεῖ πάνω ἀπό τίς προσωπικές ἀδυναμίες του. Νά ἔχει φτάσει νά ἔχει βυθομετρήσει τήν ἀσημαντότητα τῆς ζωῆς καί τή ματαιότητα τοῦ ἐγώ του. Σίγουρα δέν πρόκειται γιά θέμα νόησης, ἀλλά γιά μιᾶ ὑπαρξιακή ὑπέρβαση, τό νά βλέπει κανεῖς ἀπό ἀπόσταση τόν ἑαυτό του. Νά βλέπει τό ἐγώ του μέσα στοῦς φυσικούς προσδιορισμούς τῆς ζωῆς, τή γέννηση, τήν τυχαιότητα, τή φθορά, τόν θάνατο. Ἐδῶ θά μπορούσε νά γίνει λόγος γιά τήν ἀκραία στιγμή τῆς ἔκστασης. Ἀνώτερη ποιητική ἐμπειρία, σύμφωνα μέ τό Λ. Μπόρχες καί ὄχι μόνο μέ τόν Μπόρχες, εἶναι ἡ ἐμπειρία τῆς ἔκστασης.¹ Συνώνυμη τῆς ἔκστασης θεωρεῖται ἡ ἔννοια τῆς κατάνυξης. Ἡ στιγμή τῆς ἔκστασης ἢ τῆς κατάνυξης, ὅπου αἰρεται κανεῖς πάνω ἀπό τόν ἑαυτό του, εἶναι μιᾶ στιγμή στήν ὁποία ἀπουσιάζει τό ἐγώ ὡς ἐγωκεντρική παρουσία. Μάλιστα κάθε βουλητικό ἐγώ συνιστᾷ παρείσακτο παράγοντα. Ἀπό τήν ὥρα πού ὁ ποιητής ξεπερνᾷ τόν κοινό ἑαυτό του, ἀναιρεῖ κάθε μορφή τοῦ ἐγωκεντρισμοῦ του. Ἐννοεῖται πῶς αὐτές οἱ σκέψεις δέν εἶναι ὑποχρεωτικά καί σκέψεις τῶν ποιητῶν. Οἱ ποιητές δουλεύουν περισσότερο μέ τήν ἐνόρασή τους καί φτάνουν κατευθεῖαν στό ἀποτέλεσμά τους, χωρίς νά χρησιμοποιοῦν τήν τεθλασμένη τοῦ λογισμοῦ. Αὐτό ἄλλωστε πού ἔχει σημασία εἶναι τό ἀποτέλεσμα κι αὐτό μᾶς ἐπιτρέπει νά κάνουμε τίς σχετικές διακρίσεις. Ἐδῶ θά πρέπει νά πῶ ὅτι, μιλώντας γιά ποίηση χωρίς «ἐγώ», ἔχω στόν νοῦ μου τίς περιπτώσεις ἐκείνες τίς ὁποῖες ἀφορᾷ ἡ περίφημη «ἀπόσβεση τῆς προσωπικότη-τας». Αὐτήν πού ἐπισήμανε πρῶτος ὁ Ι. Πολυλάς² καί τήν ἐπανέλαβαν ἔκτοτε ὁ Κ. Παλαμάς,³ ὁ Γ. Ἀποστολάκης,⁴ ὁ Γ. Σεφέρης,⁵ ὁ Ο. Ἐλύτης,⁶ ὁ Τ. Σινόπουλος.⁷

Ἄς δοῦμε ἤδη, πέρα ἀπὸ τῆ θεωρίας, πὼς πραγματώνεται κάτι τέτοιο πρακτικά, μέσα στὰ ποιητικά κείμενα. Ἐνα πρῶτο παράδειγμα ποίησης χωρὶς «ἐγώ» ἢ, ἀλλιῶς, ποίηση ἀποστασιοποιημένου λόγου, συναντοῦμε στὸ ἐπίγραμμα τοῦ Δ. Σολωμοῦ «Ἡ καταστροφή τῶν Ψαρῶν». Ἄν καὶ εἶναι πασίγνωστο, τὸ ἀντιγράφω γιὰ λόγους ἀμεσότητας:

*Στῶν Ψαρῶν τὴν ὀλόμαυρη ράχη
Περπατώντας ἡ Δόξα μονάχη
Μελετᾷ τὰ λαμπρὰ παλληκάρια
Καὶ στὴν κόμη στεφάνι φορεῖ
Γεναμένο ἀπὸ λίγα χορτάρια
Ποῦ εἶχαν μείνει στὴν ἔρημη γῆ.*

Ἐλπίζω νὰ συμφωνοῦμε πὼς δὲν ξετρυπώνει ἀπὸ καμιὰ γωνία ἡ παρουσία τοῦ ποιητικοῦ ὑποκείμενου. Ἀντίθετα ἔχουμε μιὰ σαφὴ εἰκόνα σ' ἓνα γεγονός. «Ψαρά, ὀλόμαυρη ράχη, Δόξα...» Τίποτε ἄλλο πέρα ἀπὸ τὰ στοιχεῖα ποῦ συνθέτουν τὴ συγκεκριμένη εἰκόνα. Λές καὶ τὸ ποίημα γράφτηκε ἀπὸ ἀόρατο χέρι, ἀπὸ ἄγνωστο ἄτομο, ὅπως τὰ δημοτικά τραγούδια, ποῦ δὲν ξέρουμε τίνος συνθέσεις εἶναι. Τὸ ποίημα βέβαια δὲν εἶναι ὀρφανό, κάπου πίσω του βρίσκεται ἡ ἔγνοια τοῦ δημιουργοῦ του, ἀλλὰ ὁ ἴδιος δὲν ἀνεβαίνει στὴ σκηνή. Παραμένει ἀπαρατήρητος, κάπως σάν στίς μαγικές εἰκόνες.

Ἄς πᾶμε τώρα, μετὰ τὸ σολωμικό, σ' ἓνα δεῦτερο δείγμα. Στὸ ποίημα τοῦ Κ. Παλαμᾶ «Ρόδου μοσκοβόλημα»:

*Ἐφέτος ἄγρια μ' ἔδειρεν ἡ βαρυχειμωνιά
ποῦ μ' πιασε χωρὶς φωτιά καὶ μ' ἡῦρε χωρὶς νιάτα,
κι ὥρα τὴν ὥρα πρόσμενα νὰ σωριαστῶ βαριά
στὴ χιονισμένη στράτα.*

*Μὰ χτές καθὼς μέ θάρρεψε τὸ γέλιο τοῦ Μαρτιοῦ
καὶ τράβηξα νὰ ξαναβρῶ τ' ἀρχαῖα τὰ μονοπάτια,
στὸ πρῶτο μοσκοβόλημα ἑνὸς ρόδου μακρυνοῦ
μοῦ δάκρισαν τὰ μάτια.*

Τὸ ποίημα εἶναι διατυπωμένο σὲ πρῶτο πρόσωπο καὶ χρειάζεται κάποιες ἐξηγήσεις. Πρῶτα πρῶτα ὅτι τὸ πρόσωπο ποῦ μᾶς μιλάει δὲν εἶναι τὸ πρόσωπο τοῦ Κ. Παλαμᾶ, ἀλλὰ κάποιου ὑποθετικοῦ ἀφηγητῆ. Ἀφηγητῆ ποῦ δὲν περνάει στὸ κάδρο, δὲν βγαίνει μπροστά, δὲν δείχνει πόζα. Ἀπλῶς μιλάει ὅσο χρειάζεται γιὰ νὰ ἔχει συνοχή τὸ κείμενο. Κατὰ τὰ ἄλλα μένει διακριτικός, χωρὶς ν' ἀποτελεῖ μιὰ ἐπιτηδευμένη φιγούρα. Ἐπειτα, σημασία ἔχει ὅτι ὁ ὑποθετικός ἀφηγητὴς καλύπτεται ἀπὸ τὰ δεδομένα ποῦ συνθέτουν μιὰ κατάσταση κι ἓνα γεγονός. (Γεράματα, κρύο, Μάρτης, ἔξοδος...) Ἀπὸ τὰ στοιχεῖα δηλαδὴ ποῦ συνιστοῦν τὸ δραστικό μέρος τοῦ κείμενου. Ὁ ἀφηγητὴς αὐτός εἶναι κάποιος ποῦ παθαίνει, ἓνας παθητικός μάρτυρας.

Ἄλλο κείμενο, πάνω στὸ ἴδιο θέμα, θά πρότεινα τὸ ποίημα τοῦ Κ. Καβάφη «Ἐνας Θεός των»:

*Ὅταν κανένας των περνοῦσεν ἀπ' τῆς Σελευκείας
τὴν ἀγορά, περὶ τὴν ὥρα ποῦ βραδιάζει,
σάν ὑψηλὸς καὶ τέλεια ὥραιος ἔφηβος,*

μέ τή χαρά τῆς ἀφθαρσίας μέσ στα μάτια,
 μέ τ' ἀρωματισμένα μαῦρα του μαλλιά,
 οἱ διαβάται τόν ἐκύτταζαν
 κι ὁ ἓνας τόν ἄλλονα ρωτοῦσεν ἄν τόν γνώριζε,
 κι ἄν ἦταν Ἑλλήν τῆς Συρίας, ἢ ξένος. Ἀλλά μερικοί,
 πού μέ περισσότερα προσοχή παρατηροῦσαν,
 ἐκαταλάμβαναν καί παραμέριζαν·
 κ' ἐνῶ ἐχάνετο κάτω ἀπ' τές στοές,
 μέσ στές σκιές καί μέσ στα φῶτα τῆς βραδυᾶς,
 πιαίνοντας πρὸς τήν συνοικία πού τήν νύχτα
 μονάχα ζεῖ, μέ ὄργια καί κραιπάλη,
 καί κάθε εἵδους μέθη καί λαγνεία,
 ἐρέμβαζαν ποιός τάχα ἦταν ἐξ Αὐτῶν,
 καί γιά ποιάν ὑποπτῆν ἀπόλαυσί του
 στῆς Σελευκείας τούς δρόμους ἐκατέβηκεν
 ἀπ' τά Προσκυνητά, Πάνσεπτα Δώματα.

Ποιητικό ὑποκείμενο βέβαια ὑπάρχει, ὅμως πίσω ἀπό τό ποίημα, ποῦ εἶναι μιὰ ἀφήγη-
 ση ὀρισμένου περιστατικοῦ. Τόπος, πρόσωπα, σχόλια. (Ἔτσι ἦταν, ἔτσι ἔγινε...) Μιά,
 θά λέγαμε, οὐδέτερη περιγραφή, χωρίς κανένα περιθώριο ἐγωκεντρισμοῦ.

Ἐπόμενη δειγματοληψία ἀπό τό ἔργο τοῦ Λ. Πορφύρα. Τό ποίημά του «Στερνό
 παραμῦθι»:

Πῆραν στρατί στρατί τό μονοπάτι,
 Βασιλοπούλες καί καλοκυράδες,
 Ἀπό τίς ξένες χώρες βασιλιάδες
 Καί καβαλλάρηδες ἀπάνω στ' ἄτι.

Καί γύρω στῆς γιαγιᾶς μου τό κρεββάτι.
 Ἀνάμεσ' ἀπό δυό θαμπές λαμπάδες,
 Περνούσανε καί σάν τραγουδιστάδες
 Τῆς τραγουδοῦσαν – ποιος ξέρει; – κάτι.

Κανείς γιά τῆς γιαγιᾶς μου τήν ἀγάπη,
 Δέν σκότωσε τό Δράκο ἢ τόν Ἀράπη,
 Καί νά τῆς φέρει ἀθάνατο νερό.

Ἡ μάνα μου εἶχε γονατίσει κάτου·
 Μ' ἀπάνω – μιὰ φορά κ' ἓναν καιρό –
 Ὁ Ἀρχάγγελος χτυποῦσε τά φτερά του.

Κι ἐδῶ πάλι ἔχουμε ποιητικό ὑποκείμενο μέσα στό ποίημα, ὅπως στό «Ρόδου μοσχο-
 βόλημα» τοῦ Παλαμά. Ἀλλά ὡς ὕλικό δομῆς καί ὄχι ὡς ἐγωτική προβολή. Ἀπό τήν
 ἀποψη αὕτη δέν ραγίζει, δέν σπάει τό ἀντικειμενικό ἄλλοθι τοῦ κείμενου. «Ἐγώ», μέ
 τήν ἔννοια τῆς φαντασιακῆς ἐκδοχῆς, τῆς ἐγωπαθητικῆς, δέν βγαίνει, δέν προβάλλει
 πρὸς τόν ἀναγνώστη.

Ἄλλο δείγμα, ὁ πασίγνωστος «Μιχαλιός» τοῦ Κ.Γ. Καρυωτάκη:

Τό Μιχαλιό τόν πήρανε στρατιώτη.
Καμαρωτά ξεκίνησε κι ώραϊα
μέ τό Μαρή καί μέ τόν Παναγιώτη.
Δέ μπόρεσε νά μάθει κάν τό «ἐπ' ὧμου».
Ὅλο ἐμουρμούριζε: «Κυρ Δεκανέα,
ἄσε με νά γυρίσω στό χωριό μου».

Τόν ἄλλο χρόνο, στό νοσοκομεῖο
ἀμίλητος τόν οὐρανό κοιτοῦσε.
Ἐκάρφωνε πέρα, σ' ἓνα σημείο ,
τό βλέμμα του νοσταλγικό καί πράο.
σά νά 'λεγε, σά νά παρακαλοῦσε:
«Αφήστε με στό σπίτι μου νά πάω».

Κι ὁ Μιχαλιός ἐπέθανε στρατιώτης.
Τόν ξεπροβόδισαν κάτι φαντάροι,
μαζί τους ὁ Μαρή καί ὁ Παναγιώτης.
Ἀπάνω του σκεπάστηκε ὁ λάκκος,
μά τοῦ ἄφησαν ἀπέξω τό ποδάρι:
Ἦταν λίγο μακρὺς ὁ φουκαράκος.

Σχόλια στὸν «Μιχαλιό» μᾶλλον δέν χρειάζονται. Πᾶμε ἔτσι σ' ἓνα τελευταῖο δεῖγμα ἀπὸ τὸν Μ. Σαχτούρη. Ἐπιγράφεται «Ἡ ἀποκριά»:

Μακριά σ' ἐν' ἄλλο κόσμο γίνηκε αὐτή ἡ ἀποκριά
τό γαῖδουράκι γύριζε μέσ' στοὺς ἔρημους δρόμους
ὅπου δέν ἀνάπνεε κανεὶς
Πεθαμένα παιδιὰ ἀνέβαιναν ὀλοένα στὸν οὐρανό
κατέβαιναν μιὰ στιγμή νά πάρουν τοὺς ἀετοὺς τους
πού τοὺς εἶχαν ξεχάσει
ἔπεφτε χιόνι γυάλινος χαρτοπόλεμος
μάτωνε τίς καρδιές
μιὰ γυναίκα γονατισμένη
ἀνάστρεφε τὰ μάτια της σά νεκρή
μόνο περνοῦσαν φάλαγγες στρατιῶτες ἑν-δυό
ἑν-δυό μέ παγωμένα δόντια

Τό βράδυ βγήκε τό φεγγάρι
ἀποκριάτικο
γεμάτο μίσος
τό δέσαν καί τό πέταξαν στή θάλασσα
μαχαιρωμένο
Μακριά σ' ἐν' ἄλλο κόσμο γίνηκε αὐτή ἡ ἀποκριά.

Οὔτε γιὰ τό ποίημα αὐτό χρειάζονται, νομίζω, σχόλια. Δέν εἶναι παρά μιὰ ἔκθεση πραγμάτων.

Τά παραπάνω ποιήματα δέν εἶναι τὰ μοναδικὰ τῆς κατηγορίας αὐτῆς. Ὁ Δ. Σολωμός ἔχει μόνιμα τὴν τάση νά μένει ἀποτραβηγμένος στή σκιά. Τό «Ρόδου μοσκο-

βόλημα», καθώς και ή αρχή της «Φοινικιάς» είναι, αν δεν κάνω λάθος, οί μοναδικές περιπτώσεις που ο Παλαμάς ξέχασε να στηθεί μπροστά στον αναγνώστη. Στόν Κ. Καβάφη συναντούμε κάμποσα ποιήματα αποστασιοποιημένου λόγου. Πολύ λιγότερα στόν Λ. Πορφύρα. Όχι όμως λιγότερα στόν Κ. Καρυωτάκη, ενώ περισσότερα απ' όλους βρίσκουμε στόν Μ. Σαχτούρη. Πέρα από αυτές τίς καθαρές περιπτώσεις, έχουμε και ποιήματα που είναι περίπου της ίδιας τάξης μέ τά παραπάνω. Π.χ., τό «Έδēσε νά διέλθουν τό δάσος» τοῦ Ν. Έγγονόπουλου, τό «Ό τόπος μας είναι κλειστός» τοῦ Γ. Σεφέρη, «Η Μαρίνα τών βράχων» τοῦ Ο. Έλύτη, τό «Άρχισε μιά σιγανή βροχή...» τοῦ Μ. Άναγνωστάκη, τό «Στό πλοίο» τής Κ. Δημουλά, τό «Μές στ' αὐτοκίνητα» τοῦ Ν-Α. Άσλάνογλου, τό «Λαϊκή αγορά» τοῦ Τ. Πορφύρη, τό «Μέρες τοῦ 1437 μ.Χ» τοῦ Χ. Ρουμελιωτάκη. Καί πολλά άλλα. Νωρίτερα, στήν αρχή, ἀναφέρθηκα κυρίως στίς «ρίζες τής υπάρξεως»,⁸ στή δύναμη τοῦ ποιητῆ νά αἶρεται πάνω ἀπό τόν κοσμικό ἑαυτό του, πάνω ἀπό τίς προσωπικές ἀδυναμίες του. Πρόκειται γιά τό ἕνα σκέλος αὐτῆς τῆς ἐπίδοσης, ἀφήνοντας τό ἄλλο, τῆς ἔκφρασης, ἀσχολίαστο. Άσφαλῶς τό ἐκφραστικό μέρος δέν είναι παρωνυχίδα. Κάθε ἄλλο. Άς δοῦμε μέ λίγα λόγια τί συμβαίνει. Όταν τό ποιητικό ὑποκείμενο ἐπιδιώκει τήν ἔκφραση καθαυτή, χωρίς νά προβάλλει τόν ἑαυτό του, τότε ὅ,τι μένει πάνω στή σκηνή είναι κυρίως ἢ μόνο τά πράγματα. Θεωρητικά τά πράγματα, ὡς ποιητικό ὕλικό, ἐπισημάνθηκαν ἀπό τόν Τ. Άγρα στήν κριτική του γιά τόν Καρυωτάκη.⁹ Πρακτικά ὥστόσο εἶχαν περάσει στήν ποίηση, ὅπως εἶδαμε, ἀπό τόν Δ. Σολωμό. Τί σημαίνει γράφω ποίηση μέ βάση τά πράγματα; Άρχικά θά ἔλεγα πῶς σημαίνει ὅτι γράφω χρησιμοποιώντας ἐμπειρικό ὕλικό. Ναι, ἀλλά ὄχι ἀκριβῶς. Η πείρα μᾶς λέει πῶς σ' αὐτή τήν περίπτωση φτάνουμε σέ ποιοτικό ἀποτέλεσμα ὅταν οἱ λέξεις διαθέτουν καθαρό φορτίο. Έδῶ δέν είναι τό ἐμπειρικό μέρος πού προέχει, ἀλλά ἡ ἐνάργεια τοῦ λεκτικοῦ φορτίου. Άπό τήν ἀποψη αὐτή τά πράγματα ἀφοροῦν τό φορτίο τών λέξεων καί τών φράσεων στήν ἀποδοτικότερη ἀναφορική βαθμίδα.¹⁰ Έναργές φορτίο πληροφοριακά δραστικό στόν ἀνότατο βαθμό. Έτσι ὥστε τό ἀποτέλεσμα νά συνιστᾷ ἐκφραστικό ἐπίτευγμα ἀπλότητος καί πληρότητας. Οἱ ποιητές ὁδηγοῦνται σ' αὐτόν τόν προσανατολισμό, ὄχι ἀπό θεωρητικούς δρόμους, ἀλλά ἀπό τό ποιητικό τους αἶσθητήριο. Άναζητώντας τό καλύτερο ἀποτέλεσμα, φτάνουν στήν ἔκφραση πραγμάτων ἀπό τή φορά τῆς προσπάθειάς τους. Έκεί, σ' αὐτό τό σημείο, τοῦς φέρνει ἡ ἀνιχνευτική πορεία τῆς δουλειᾶς τους. Η, ἄλλιῶς, καθώς δουλεύουν πάνω στίς δυνατότητες τοῦ λόγου, καταλήγουν σ' αὐτή τή λύση, τήν ἔκφραση πραγμάτων. Ποιό θεματικό μονοπάτι ἀκολουθοῦν κάθε φορά γιά νά φτάσουν στόν σκοπό τους, είναι ζήτημα τῆς ἐμπνευσῆς τους.

B

Καί ἡ ἄλλη πλευρά; Αὐτή στήν ὁποία ταξινομοῦνται ποιήματα μέ «ἐγώ»; Νά πῶ, ἀρχικά, πῶς οἱ δύο πλευρές δέν χωρίζονται μέ μιά διαχωριστική γραμμή. Η μετάβαση ἀπό τή μιά στήν ἄλλη δέν γίνεται μέ ἄλμα, ἀλλά μέ βαθμιαία ἀλλαγή. Μέ συνέπεια νά ἔχουμε ἀνάμεσά τους μιά ζώνη, ὅπου τά ποιήματα ἀνήκουν καί δέν ἀνήκουν στή μία ἢ στήν ἄλλη κατηγορία. Η, ἄλλιῶς, ἀνήκουν ὡς κάποιο βαθμό στή μία καί ταυτόχρονα ὡς κάποιο βαθμό στήν ἄλλη. Στό πλαίσιο αὐτῆς τῆς ζώνης οἱ διαχωρισμοί είναι δύσκολοι. Δέν είναι ὅμως τό ἴδιο στίς ἀκραίες περιπτώσεις. Στίς ἀκραίες περιπτώσεις, ἐπειδῇ ἡ διαφορά είναι αἰσθητή, ἔχουμε τό περιθώριο νά μιλήσουμε γιά διακριτά δεδομένα. Έτσι, σέ ποιήματα πού συνοδεύονται ἀπό ἕνα ἔντονο ἐγώ, ὁ ἀναγνώστης πού διαθέτει καλό ἄφτί πιάνει τό ἐγώ ὡς ἡχητική παρουσία, πέρα ἀπό τό «πληροφοριακό» μέρος τοῦ ποιητικοῦ ἰστοῦ. Πράγματι τό ἡχηρό ἐγώ δέν ἀνήκει στήν ἐκφραστική

διάσταση του ποιήματος. Ἡ ἐκφραστική πραγμάτωση ἑνός ποιήματος, σάν τό «Ἡ καταστροφή τῶν Ψαρῶν», ἔχει πλήρη ἐκφραστική ἐπάρκεια, στήν ὁποία ὁποιοδήποτε ἐγώ περισσεύει. Καί δέν περισσεύει ἀπλά, ἀλλά ἀποτελεῖ ἀλλότρια παρουσία. Γιατί τό ἐγώ σ' αὐτή τήν περίπτωση δέν εἶναι ἐκφραστικά ὁμόλογο μέ τόν ποιητικό ἱστό, δέν εἶναι μέρος τῆς ἐκφρασης, γιά τόν λόγο ὅτι δέν εἶναι ἐνδοποιητικῆς ὕψης. Δέν ἐκφράζει τίποτε ἄλλο ἀπό τή θέληση τοῦ συγγραφέα νά δηλώσει τήν παρουσία του. Ἀπό τήν ἄποψη αὐτή, ἡ εἰσβολή του μέσα στό ποίημα ἀποτελεῖ ξένο σῶμα, ἀλλότριο ἀπό τήν ἐκφραστική ποιότητα τοῦ κείμενου. Ἕνα παράδειγμα. Στό ποίημα τοῦ Α. Σικελιανοῦ «Στ' Ὅσιου Λουκά τό Μοναστήρι», ἔχουμε τίς ἀκόλουθες παρένθετες τρεῖς φράσεις: «—μάρτυράς μου νᾶναι ὁ στίχος / ὁ ἀπλός κι' ἀληθινός ἐτοῦτος στίχος.—» «(ἔτσι ὅπως τό εἶδα ὁ στίχος μου τό γράφει, / ὁ ἀπλός κι' ἀληθινός ἐτοῦτος στίχος)» «—μάρτυράς μου νᾶναι ὁ στίχος, / ὁ ἀπλός κι' ἀληθινός ἐτοῦτος στίχος.—»¹¹ Αὐτές οἱ τρεῖς φράσεις πού λέγονται καί ξαναλέγονται, δέν προσθέτουν κάτι οὐσιαστικό στό «πληροφοριακό» σῶμα τοῦ ποιήματος. Οὔτε κἂν ἀποτελοῦν ὀργανικό στοιχεῖο αὐτοῦ τοῦ σώματος, τό ὁποῖο ἀπό μόνο του ἔχει εὐκφραστική πληρότητα. Ἄν βγάλουμε τίς παραπάνω φράσεις, τό ποίημα, ἀπό ἐκφραστική ἄποψη, δέν παθαίνει τίποτα. Μάλιστα ἐλευθερώνεται ἀπό τή διακοπή τῆς ροῆς πού προκαλεῖ μιά ἐξωτερική παρέμβαση. Γιατί κανένας δέν ἀμφισβητεῖ προκαταβολικά τήν ἀλήθεια τοῦ ὑπόλοιπου κείμενου. Ἀλλωστε τό κείμενο εἶναι ἤ δέν εἶναι πειστικό μέσα ἀπό τή δική του σύνθεση, καί ὄχι ἀπό τίς τρεῖς παρείσακτες φράσεις. Τό μόνο πού βγαίνει ἀπό τούς τρεῖς ἰσχυρισμούς τοῦ ποιητῆ εἶναι τό ἀσυγκράτητο ἐγώ του, πού, ὡς παρείσακτο, βλάπτει τήν ἐνότητα τῆς κειμενικῆς ροῆς. Εἶναι κάτι πού ὁ ἀναγνώστης τό νιώθει σάν ἀχρείαστη, τουλάχιστο, περίσσεια.

Ἕνα διαφορετικό δείγμα ἀπό τούς *Καημούς τῆς Λιμνοθάλασσας* τοῦ Κ. Παλαμά· ἡ πρώτη στροφή ἀπό τό ποίημα «Τοῦ βιολιστῆ τοῦ Μπαταριά τό ἐγκώμιο»:

*Γειά σου, καημένε Μπαταριά, τῆς δοξαριᾶς τεχνίτη
κι ἀφέντη τοῦ βιολιοῦ!
Μέ ἐσένα Ρούμελη πλατιά τό στριμωμένο σπίτι
καί ξάγναντο ἀπό ψήλωμα τοῦ ὁλόδροσου Ζυγοῦ.*

Σ' αὐτούς τούς στίχους παρατηρῶ ὅτι, ἀνάμεσα σέ ἄλλα, ἔχουμε δύο διακριτά δεδομένα. Ἀπό τό ἓνα μέρος μιά γενική καί ἀσαφὴ μορφή λόγου καί ἀπό τ' ἄλλο μέρος ἓνα ἐγώ τοῦ ἐξώστη: ἓνα ἐγώ πού φωνάζει σάν νά ἔχει ἓνα πλῆθος ἀκροατῶν μπροστά του. Αὐτό τό ἐγώ βγαίνει ἀπό ὅλη τή στροφή ὡς ἡχητικό ἐξαγόμενο. Δέν ἔχει ἐκφραστικό ἀποτέλεσμα, ἐνέχει ὅμως ἐντονὴ βούληση νά ἐπιδειχτεῖ. Ἡ ἡχητικὴ ἔντασή του τείνει νά ὑποκαταστήσει τὰ ἐκφραστικά ψήγματα τῆς στροφῆς. Γιά νά γινε καλύτερα ἀντιληπτό αὐτό πού λέω, θά παραθέσω τήν πρώτη στροφή ἀπό τό ποίημα «Ὁ Μπαταριάς» τοῦ Μ. Μαλακάση:

*Ὁ Μπουκουβάλας ὁ μικρός κι ὁ Κλῆς τοῦ Τσαγκαράκη
κι ὁ Νίκος τοῦ Βρανᾶ
Σάββατο βράδυ κάποτε τό ῥιχναν στό μεράκι,
στοῦ Βλάχου κουτσοπίνοντας κρυφά.*

Ὅπως βλέπουμε, μιά πρώτη διαφορὰ εἶναι ἡ ἔλλειψη γενικοῦ καί ἀσαφοῦς λόγου, ἐνῶ ἀντίθετα ἔχουμε συγκεκριμένα στοιχεῖα περιγραφῆς. Μιά δεύτερη διαφορὰ εἶναι ἡ χαμηλὴ ἡχητικὴ παρουσία τοῦ ποιητικοῦ ἐγώ. Τό ποίημα τοῦ Μαλακάση δέν εἶναι χωρὶς καθόλου ἐγώ, βρίσκεται ὅμως σέ πολύ χαμηλότερη κλίμακα ἀπὸ ἐκείνη τοῦ

Παλαμικοῦ. Ἐδῶ, στὸν Μαλακάση, προῆχει ἡ ἐκφραστικὴ ὑπόσταση τοῦ ποιήματος, ἐνῶ ἐκεῖ, στὸν Παλαμᾶ, προῆχει τὸ ἡχηρὸ ἐγώ.

Ἄλλο ἓνα δείγμα ἀπὸ τὸν Προσκυνητῇ τοῦ Κ. Βάρναλη· «Χ» ἐνότητα, πρώτη στροφή:

Ἀπάνω ἀπ' τῆς ψυχῆς Σου τὸ φαράγγι
(ποιος θά-ν τὸ κλείσει;) ἀκούω χαρᾶς τραγούδια.
Ἀνάδετος γιορτάσιμο σμιλλάγγι [=βάτος],
τῶν ἡχῶν Ἦρωας μὲ τὰ μαθητούδια
χορεύοντας, τῇ φθαρτικῇ Σου ἀνάγκη
τοῦ λυτρωμοῦ, μὲ φραστικά λουλούδια
Σ' ἀντικρίζει! Χαιράμενος ἀστέρα
τὸ κορμί του ἄερα γέμει τὸν ἄερα.

Πάλι ἐξώστης, ἐκφραστικὴ ἔνδεια, λόγια χωρὶς οὐσιαστικὸ ἔρμα καί, πάνω ἀπ' ὅλα, ἓνα ἐγώ ἔντονα αἰσθητό, πού, τελικά, εἶναι αὐτὸ ποὺ σκεπάζει τὴ στροφή.

Ἄλλο δείγμα ἀπὸ τὴν Ὀκτάνα τοῦ Ἀνδρέα Ἐμπειρίκου, τὸ κείμενο «Τῶν ἐπιπτώσεων αἱ πτώσεις»:

Ὡς πτώσεις ἀγγέλων εἰς βάραθρα τῶν οὐρανῶν, ὡς κεραυνοί
ἢ ὡς πλήγματα ἐπάλληλα ραγδαίως πίπτοντα τῆς Μοίρας,
ἐπιπταν ἐπὶ τῶν πτώσεων αἱ πτώσεις καὶ ἔτσι ἀνέβλυσαν
(μοιραίως) στά χεῖλη τῶν Ἑλλήνων, μὲ καθαρὰν καὶ πλήρη
προφορὰν, μὲ ἀκατάσχετον ὀρμὴν, ὡς πάθους φλογεροῦ ἐκ-
σπερματώσεις, αἱ λέξεις: ἐ π ἰ π τ ω σ ι ς καὶ ἐ π ι π τ ῶ σ ε ι ς.

Τὸ πρῶτο πού βλέπουμε σ' αὐτές τίς σειρές εἶναι ὁ ἀφηρημένος λόγος τους, κάτι πού ἐκφραστικά ἀποτελεῖ μείον γιὰ τὸν ἀναγνώστη, εἴμαστε μακριὰ ἀπὸ τὴν «ἐκφραση πραγμάτων». Τὸ δεῦτερο πού ἀκοῦμε εἶναι ἓνα ἡχηρὸ ἐγώ, παραγόμενο ἀπὸ τὴ ρητορικὴ ὑφή τοῦ κείμενου. Κι ἐδῶ προῆχει τὸ ἐγώ καὶ ὄχι τὸ συγκεκριμένο «πληροφορικό» ὕλικό. Οὐσιαστικά αὐτὸ πού ἀκούγεται ἀπὸ τίς παραπάνω σειρές, πέρα ἀπὸ τὸν βερμπαλισμὸ τους, εἶναι ἓνα ἐγώ παρορμητικὸ μὲ κάμποσο ἐτσιθελισμό.

Ἀκόμα ἓνα δείγμα ἀπὸ τὴ συλλογὴ Ἀνατομία τοῦ Γ. Δάλλα, ἐνότητα «3»:

Βουβά μεσάνυχτα χωρὶς σῆμα κινδύνου
Κι ἐσύ πετάχτηκες ἀπ' ἔξω ἀπ' τοὺς τροχούς κι
ἄφησες τὴ σκιά σου νά κομματιαστῇ
Τότε πού ὁ χρόνος στραγγαλίστηκε γέροντας
πρὸς τὴ χλωροφορμισμένη αὐγὴ
καὶ μὲς στὴν ἔκλειψη τοῦ δρόμου ἀόρατος
κλεπταποδόχος γύριζε καρφώνοντας
Τὰ νίκελ τῆς ἀστροφεγγιάς στίς ἐπωμίδες.

Τώρα ἐδῶ παρατηροῦμε πὺς τὸ κείμενο πᾶσχει ἀπὸ ἀσάφεια καὶ ἔλλειψη πραγματολογικοῦ εἴρμου. Ὁ ἀναγνώστης μένει μὲ πολλὰ ἐρωτήματα πάνω στοῦ κατά πόσο ὁ ποιητὴς εἶχε στόχο μιὰ «ἐκφραση πραγμάτων». Μολταῦτα ἀνάμεσα ἀπὸ τίς λέξεις, τίς φράσεις καὶ τίς σειρές, αἰσθάνεται ἓνα θεληματικὸ ἐγώ νά προβάλλει ἡχητικὰ διακριτό.

Σὰν τὰ παραπάνω πειστήρια θά μπορούσα νά παραθέσω πολλὰ ἀπὸ Α. Βαλαωρίτη, ἀπὸ Κ. Παλαμᾶ ἀπὸ Α. Σικελιανό, ἀπὸ Κ. Βάρναλη, ἀπὸ Α. Ἐμπειρίκο, ἀπὸ Ο. Ἐλύτη (Ἀξίον Ἑστί) ἀπὸ Γ. Δάλλα, ἀπὸ Ε. Κακναβάτο, ἀπὸ Δ. Χριστοδοῦλου κ.ἄ.

Νά σημειωθεί πώς στους ποιητές πού ανάφερα στό Α καί στό Β μέρος, δέν μετράει τό πρόσωπο πού εἶναι συνταγμένα τά κείμενά τους, ἄν δηλαδή εἶναι γραμμένα σέ πρῶτο πρόσωπο, σέ δεύτερο ἢ σέ τρίτο. Ἔτσι κι ἄλλιώς τό ἐγώ γιά τό ὅποιο μιῶ ἀποτελεῖ ἐξωεκφραστική ὄντοτητα. Ἐξωεκφραστική μέ τήν ἔννοια ὅτι δέν ἀφορᾷ τόν «πληροφοριακό» ποιητικό ἰστό. Εἴτε μιλοῦν, οἱ συγγραφεῖς, ἀπευθείας γιά «πράγματα» εἴτε ὄχι, ἡ παρουσία τοῦ ἐγώ γίνεται αἰσθητή ὡς ἡχώ τοῦ ποιητικοῦ ὑποκειμένου. Εἶναι, θά ἔλεγε κανεῖς, παράγωγο ὑποβολῆς πού ἀκολουθεῖ ὡς δορυφορική ὄντοτητα τά κείμενα. Πρέπει νά πῶ ἀκόμα πώς οἱ συγγραφεῖς πού προανάφερα ὡς ἀντιπροσωπευτικοί τοῦ ἐγωκεντρικοῦ ἐγώ, δέν παύουν νά ἔχουν τήν ποιητική ιδιότητα. Γιά τόν λόγο ὅτι τό ἔργο τους παρουσιάζει πολυμορφία, μέ πολλά σημεία διαφορετικῆς ποιητικῆς στάθμης. Γιατί ὑπάρχει σχετικότητα πού δέν μᾶς ἐπιτρέπει νά δοῦμε ἰσοπεδωτικά τή δουλειά τους. Καί τέλος γιατί δέν μπορεῖ νά ἀποκλειστεῖ μιᾷ ἄλλῃ ὀπτική γωνία πάνω στήν ἐκφραστική προσπάθειά τους. Κι ἐδῶ ὁ πρῶτος λόγος ἀνήκει στή δικαιοδοσία τοῦ κάθε ἀναγνώστη.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Χόρχε Λουίς Μπόρχες, *Ἡ τέχνη τοῦ στίχου*, μετάφραση Μαρία Τόμπρου, Πανεπιστημιακές Ἐκδόσεις Κρήτης, Ἡράκλειο 2006, σ. 84.
2. Ἰάκωβος Πολυλάς, «Προλεγόμενα», στήν ἔκδοση Διονυσίου Σολωμοῦ, Ἄπαντα, πρῶτος τόμος, «Ποιήματα», ἐπιμέλεια-σημειώσεις Λίνος Πολίτης, Ἰκαρος, Ἀθήνα 1961, σ. 42.
3. Κωστής Παλαμᾶς, «Σολωμός. Ἡ ζωή καί τό ἔργο του», Ἄπαντα, ἔκτος τόμος, Γκοβόστης, Ἀθήνα χ.χ., σ. 41.
4. Γιάννης Ἀποστολάκης, *Ἡ ποίηση στή ζωή μας*, δεύτερη ἔκδοση [1923], Ἑστία, Ἀθήνα, χ.χ., σ. 96, 104.
5. Γιώργος Σεφέρης, «Γράμμα σ' ἕνα ξένο φίλο», *Δοκίμες*, δεύτερος τόμος, Ἰκαρος, Ἀθήνα 1981, σ. 18. Καί Γιώργος Σεφέρης, «Κ.Π. Καβάφης, Θ.Σ. Ἑλιστ' παράλληλοι», *Δοκίμες*, πρῶτος τόμος, Ἰκαρος, Ἀθήνα 1981, σ. 344.
6. Ὀδυσσεύς Ἑλύτης, «Τά σύγχρονα ποιητικά καί καλλιτεχνικά προβλήματα», *Ἀνοιχτά χαρτιά*, Ἀστερίας, Ἀθήνα 1974, σ. 394.
7. Τάκης Σινόπουλος, *Χρονικό ἀναγνώσεων*, Βιβλιοκρισίες γιά τή μεταπολεμική ποίηση, ἐπιμέλεια Εὐριπίδης Γαραντούδης-Δώρα Μέντη, Σοκόλης, Ἀθήνα 1999, σ. 161, 163, 205.
8. Τέλλος Ἄγρας, «Γεώργιος Δροσίνης», *Κριτικά*, δεύτερος τόμος, φιλολογική ἐπιμέλεια Κώστας Στεργιόπουλος, Ἑρμῆς, Ἀθήνα 1981, σ. 58. Ὅπου τό ἀκόλουθο ἀπόσπασμα: «Ἴσως σέ κάτι μᾶς ὠφέλησαν τά χρόνια μας. Μᾶς ἔφεραν σ' ἐπαφή μέ τήν πραγματικότητα (καί μέ τί πραγματικότητα!), γυμνοῦς ἀπό κάθε "φιλολογία", – μᾶς ἔκαναν ἀνθρώπους καί τίποτε ἄλλο. Ἔτσι ἀγγίσαμε τίς ρίζες τῆς ὑπάρξεως, ἔτσι αἰσθανθήκαμε τήν εὐτυχία καί τή δυστυχία, τόν πόνο καί τήν ἡδονή, τήν ἀμφιβολία καί τήν ἀπόγνωση, τόν θάνατο... Ὅλες οἱ ἄλλες ἀξίες εἶχαν ἔρθει ὑψηλότερα ἀπό τά Γράμματα – κ' ἐπικοινωνήσαμε τή ζωή μας μ' αὐτές.»
9. Τέλλος Ἄγρας, «Ὁ Καρυωτάκης καί οἱ "Σάτιρες"», *Κριτικά*, δεύτερος τόμος, ὅ.π., σ. 200-221.
10. Ποιά λέξη χρησιμοποιεῖς, τί φορτίο διαθέτει, τί ὑποδηλώνει καί τί ὄχι, πῶς συνεργάζεται μέ τίς γειτονικές της, αὐτός εἶναι ὁ κόμπος πού πρέπει νά λυθεῖ. Κι αὐτό δέν πραγματώνεται μέ θεωρητικές γνώσεις, ἀλλά μέ τήν αἰσθαντικότητα τῆς γλώσσας πού διαθέτεις ἢ δέν διαθέτεις.
11. Ἄγγελος Σικελιανός, «Στ' Ὅσιου Λουκά τό μοναστήρι», *Ἀντίδωρο*, Γαλαξίας, Ἀθήνα 1961, σσ. 157-158.